

Recenzje

Aneta M. Sokół

500 lat Reformacji w Polsce, red. P. Ciecieląg, E. Józwiak i A. Godfrejów-Tarnogórska, Główny Urząd Statystyczny, Kościół Ewangelicko-Augsburski, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Warszawa 2017, ss. 221.

Trwałą pamiątką po Jubileuszu Reformacji są opublikowane książki dotyczące rozwoju protestantyzmu na ziemiach polskich, w tym losów Kościołów ukształtowanych w wyniku Reformacji. Pośród wydanych w 2017 roku opracowań, albumów i prac historycznych, warto zwrócić uwagę na publikację dotyczącą obu ewangelickich Kościołów odwołujących się do religijnych tradycji zapoczątkowanych przez Lutera, opartych na autorytecie Biblii i nowej koncepcji zbawienia odnalezionej przez Reformatora w zaciśniętych murach klasztorów. Okazale wydana publikacja *500 lat Reformacji w Polsce* poświęcona została Kościołom świętującym ubiegłoroczny jubileusz: luteranickiemu i ewangelicko-reformowanemu, ukazany w ujęciu historycznym i współczesnym.

Książka powstała z inicjatywy Głównego Urzędu Statystycznego, instytucji gromadzącej dane liczbowe o Kościołach, wyznawcach oraz życiu religijnym w kraju, przy współudziale zaproszonych do współpracy autorów – teologów, historyków i znawców podjętej tematyki z obu prezentowanych Kościołów. Jest to zarazem pierwsze tego typu opracowanie pokazujące obie ewangelickie społeczności w sposób usystematyzowany, całościowy, w nawiązaniu do konfesyjnego dziedzictwa, tradycji oraz wizerunku na tle innych wspólnot wyznaniowych.

Właściwą część książki poprzedza wstęp autorstwa zespołu redakcyjnego, który tworzą przedstawiciele inicjatorów publikacji: Paweł Ciecieląg z Głównego Urzędu Statystycznego, prezes Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego dr Ewa Józwiak oraz Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska z Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Redaktorzy przybliżają charakter jubileuszowego opracowania, które składa się z jedenastu autorskich wypowiedzi ukazujących tytułowe Kościoły na tle zmian ilościowych obejmujących wiernych oraz różne aspekty funkcjonowania ewangelickich wspólnot na ziemiach polskich. Jak się dowiadujemy, dzięki spisom powszechnym przeprowadzonym dwukrotnie po odzyskaniu niepodległości (1921, 1931) historycy dysponują w miarę dokładnym wizerunkiem ewangelickich Kościołów funkcjonujących w przedwojennej Polsce. Po 1945 roku w realiach socjalistycznego państwa nastąpił zdecydowany brak zainteresowania religijnością obywateli, którą ponownie objęto refleksją po zmianach ustrojowych. Główny Urząd Statystyczny po 1989 roku podjął szczegółowe badania nad Kościołami i związkami wyznaniowymi istniejącymi w Polsce. Redaktorzy podkreślili, że książka jest owocem prowadzonej od lat 90. XX wieku współpracy GUS-u z Kościołami w zakresie kompletowania danych o życiu religijnym Polaków.

Zebrane w książce artykuły pozwolą na poznanie aktualnego wizerunku obu tytułowych Kościołów, w nawiązaniu do przeszłości, teologicznych doktryn oraz tradycji i osiągnięć obu konfesji. Pierwsze omówienie przygotowane przez pracowników GUS (Grzegorz Gudaszewski, Paweł Ciecieląg), ukazuje obraz polskich ewangelików w oparciu o spis powszechny z 2011 roku, który po długiej przerwie ponownie uwzględnił pytania dotyczące przynależności wyznaniowej respondentów. Autorzy omawiają ilościowy wizerunek luteran i ewangelików reformowanych na tle pozostałych grup religijnych w Polsce, wspólnot nielicznych w stosunku do polskiego Kościoła rzymskokatolickiego, współtworzących protestancką społeczność na terenie kraju. W oparciu o prezentowane dane, tabele i zestawienia poznajemy miejsce obu Kościołów na wyznaniowej mapie Polski, w tym najliczniejszego spośród Kościołów protestanckich – Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, czwartej zarazem pod względem ilościowym grupy religijnej w państwie. Tekst porządkuje dostępną statystyczną wiedzę o parafiach, duchownych czy największych skupisk wyznawców na terenie kraju. W jednym z dalszych tekstów przygotowanych dzięki statystykom GUS-owskim zamieszczona

została charakterystyka religijnej aktywności wiernych obu prezentowanych Kościołów. Paweł Ciecieląg przedstawia protestanckie wspólnoty w oparciu o liczbę chrztów, ślubów czy konfirmacji odnotowanych na przestrzeni badanego czasu. Pozwala to spojrzeć na niezbyt liczne wspólnoty ewangelickie w aspekcie tendencji rozwojowych, stabilizacyjnych, ale także regresu postępującego w okresie powojennym.

W dalszej kolejności dr Ewa Józwiak oraz Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska przedstawiają organizacyjny wizerunek obu Kościołów – od funkcjonowania parafii, poprzez duszpasterstwa środowiskowe pełniące posługę m.in. na rzecz dzieci i młodzieży, po Synody obu ewangelickich Kościołów, zgromadzenia stojące na straży ustroju i jedności każdej z wspólnot. Omówione zostały nowe jednostki organizacyjne powołane w Kościołach po 1989 roku, takie jak Diakonie luterańska i reformowana, luterańskie Centrum Misji i Ewangelizacji, placówki edukacyjne, muzealne czy wydawnicze. Dzięki tej przejrzystej prezentacji poznajemy współczesny wymiar funkcjonowania obu Kościołów, opierający się na dochowaniu wierności konfesyjnym tradycjom, ale także adaptacji nowych możliwości, jakie otworzyły się przed Kościołami po zmianach ustrojowych. Podkreślone zostały dobre relacje łączące obie ewangelickie wspólnoty, współpraca oraz podejmowane wspólnie inicjatywy, aż po wzajemne uznanie ambony i ołtarza.

O dążeniach ekumenicznych sięgających XVI-wiecznych prób zjednoczenia polskich protestantów pisze dr Dariusz Bruncz, publicysta, dziennikarz oraz redaktor naczelny internetowego serwisu ekumenicznego (ekumenizm.pl). Autor podkreślił, że Reformacja nie była nigdy jednolitym ruchem religijnym, składając się z dwóch podstawowych reformacyjnych nurtów (luterańskiego i kalwińskiego), z biegiem czasu wzbogacając się o kolejne odłamy protestantyzmu. O różnorodności Reformacji na ziemiach polskich świadczył odmienny jej przebieg na Śląsku, Pomorzu czy na Mazurach, obecność zwolenników kalwinizmu czy braci czeskich na terenach Rzeczypospolitej. Na tym tle przedstawione zostały porozumienia podejmowane przez polskich ewangelików, które miały chronić prawa całej protestanckiej wspólnoty, począwszy od Ugody Sandomierskiej (1570), poprzez dialog luterańsko-reformowany kontynuowany w ciągu stuleci, po organizacyjne połączenie obu wspólnot w strukturach Ewangelickiego Kościoła Unijnego w państwie pruskim¹. Jak udowadnia autor, kontakty ekumeniczne ewangelików na terenie Polski mają długą tradycję, sięgając czasów współczesnych, w tym najnowszych wspólnych ustaleń w zakresie jeszcze większego zacieśnienia współpracy pomiędzy Kościołami.

Losy Kościołów ewangelickich istniejących w odrodzonym państwie polskim stały się tematem kolejnego artykułu. Można przypomnieć, że u progu niepodległości Rzeczypospolitej luteranie i ewangelicy-reformowani musieli na nowo ukształtować własne struktury kościelne, po czasach funkcjonowania w obrębie Kościołów państw zaborczych. Organizacyjny wizerunek siedmiu Kościołów ewangelickich, które funkcjonowały w przedwojennej Polsce, wraz z najliczniejszym – Kościołem Ewangelicko-Augsburskim, przedstawiają znawcy tematu. Historycy (prof. Jarosław Kłaczek i dr hab. Agnieszka Zielińska) przybliżają czytelnikom, jak liczne były poszczególne kościelne wspólnoty, przedstawiają największe skupiska wiernych na terenie państwa polskiego oraz inne dane wzbogacające ogólną wiedzę o Kościołach. Sygnalizują zróżnicowanie narodowościowe, w tym znaczący udział niemieckojęzycznych członków Kościołów (wyrastających z tradycji luterańskiej), co nie pozostawało bez wpływu na spadek liczby ewangelików w czasach II RP, a także powojenne losy wiernych. Omówienie uwzględnia obraz wyznawców po 1945 roku, gdy drastycznie zmieniły się relacje ilościowe w obrębie dwóch przetrwałych ewangelickich społeczności. Dzięki dołączonym tabelarycznym zestawieniom poznajemy statystyczny wizerunek Kościołów po dzień obecny na tle poszczególnych regionów.

Arkadiusz Góralczyk (GUS) przedstawia światową wspólnotę luteran i ewangelików reformowanych obecnych na wszystkich kontynentach globu. Poznajemy funkcjonowanie międzynarodowych organizacji skupiających ewangelickie Kościoły, w tym Światową Federację Luterańską oraz Światową Wspólnotę Kościołów Reformowanych. Autor omawia liczbową obecność wyznawców w poszczególnych krajach na wszystkich kontynentach, w tym m.in. w Chinach, innych krajach Azji czy Afryce. Można podkreślić, że również polskie Kościoły są członkami wymienionych organizacji, które skupiają obie rodziny Kościołów, stanowiąc platformą współpracy konfesyjnej oraz międzywyznaniowej. Artykuł przedstawia także problematykę ordynacji kobiet w Kościołach ewangelickich w aspekcie starań popierających udział kobiet w życiu liturgicznym, jak i istniejących w niektórych państwach ograniczeń.

¹ W 1817 roku w Królestwie Prus oba Kościoły ewangelickie zostały połączone unią z zachowaniem swoich tradycji wyznaniowych, dotyczyło to także ziem polskich znajdujących się pod zaborami: Wielkopolski oraz Śląska, a także Mazur wchodzących od czasów Reformacji w skład państwa pruskiego.

W prezentowanej książce nie zabrakło przypomnienia sylwetek ewangelików. Przedstawione zostały postacie kobiet i mężczyzn z obu ewangelickich Kościołów, którzy wnieśli swój wkład do kultury czy nauki polskiej. Wśród przedstawionych nazwisk znaleźli się m.in. Mikołaj Rej, Jan Heweliusz, Samuel Bogumił Linde (twórca *Słownika języka polskiego*), wybitny etnograf Oskar Kolberg czy Paweł Hulka-Laskowski, pisarz i tłumacz, ewangelik reformowany. W zaprezentowanym przez zespół autorski² przeglądzie uwzględnione zostały osoby bardziej znane ze swego dorobku niż konfesji. To zarazem przypomnienie o znaczącym udziale ewangelików w tworzeniu wspólnego dorobku kulturowego oraz innych dziedzin aktywności.

Działalność diakonijna rozumiana jako służba Kościoła na rzecz potrzebujących pielęgnowana jest w środowiskach protestanckich od czasów Reformacji – od stuleci ewangelicy zakładali własne placówki opiekuńcze, sierocińce czy szpitale. Historyczny zarys działalności diakonijnej rozwijanej przez oba ewangelickie Kościoły na terenach Polski przedstawiony został przez dr Joannę Kluczyńską z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Autorka omawia początki diakonii zainicjowanej w XIX wieku przez obie ewangelickie parafie warszawskie, w tym luterańską św. Trójcy, przypomina o placówkach prowadzonych lub wspomaganych przez ewangelickie diakonise, do których należała m.in. warszawska „Tabita” czy założona w Miechowicach przez Matkę Ewę „Ostoja Pokoju”. Możemy się dowiedzieć, luteranie i reformowani aktywnie uczestniczyli w organizowaniu działań charytatywnych, w tym zwłaszcza w okresie międzywojennym.

Kulturowe dziedzictwo polskich ewangelików zostało zaprezentowane przez znawczynię tematu dr. hab. Joannę Szczepankiewicz-Battek. Autorka przybliży czytelnikom, jak wyglądały użytkowane przez ewangelików świątynie, z biegiem czasu wznoszone według własnych konfesyjnych zasad, niektóre z nich w dalszym ciągu budują podziw (m.in. kościół Pokoju w Świdnicy). Cenną zaletą przeglądu jest pokazanie specyfiki architektury ewangelickiej w poszczególnych częściach kraju, w tym na Śląsku, Pomorzu czy w Wielkopolsce, z przywołaniem wielu budowli kościelnych powstałych w zależności od historycznych uwarunkowań i sytuacji protestantów w danym czasie. Omówieniu towarzyszą liczne fotografie kościołów, ołtarzy czy zachowanych cmentarzy, co tym bardziej podkreśla bogactwo przetrwałej sztuki protestanckiej na terenie kraju.

Dr Rafał Leszczyński przedstawia czytelnikom zarys reformacyjnych wydarzeń rozpoczętych wystąpieniem Lutra, kontynuowanych przez przedstawicieli szwajcarskiej linii Reformacji (Ulryka Zwingliego, Henryka Bullingera, Jana Kalwina), których poglądy ukształtowały drugi odłam protestantyzmu w XVI-wiecznej Europie. Znacząca reformacyjnej przeszłości sytuuje opisywane wydarzenia na tle podejmowanych już wcześniej prób odnowy Kościoła, podkreślając, że na wstępie Reformacja była tylko próbą przywrócenia chrześcijańskich zasad wiary w obrębie istniejącego Kościoła, z czasem doprowadzając do rozłamu i powstania nowych konfesji. Poznajemy autorskie spojrzenie na rodzimy przebieg Reformacji, rozwój protestantyzmu na ziemiach polskich, ze szczególnym uwzględnieniem ewangelików reformowanych. Przedstawiane są także osiągnięcia protestantów w zakresie przekładu Biblii, rozwoju języka, literatury czy muzyki, co pokazuje, że ewangelicy niejednokrotnie przecierali szlaki nowym dziedzinom aktywności kulturowej.

Na zakończenie prof. Zbigniew Pasek prezentuje czytelnikom przegląd wyznań i Kościołów protestanckich funkcjonujących w Polsce. Można podkreślić, że do nurtu Kościołów ewangelickich, oprócz dwóch prezentowanych, należy Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, także podkreślający swoją więź z ruchem XVI-wiecznej Reformacji, którego wyznawcy pojawili się w Polsce po I wojnie światowej. Religioznawca omawia ponadto inne tradycje wyznaniowe, w tym rodzinę Kościołów ewangelicznych (ewangelikalnych) istniejącą w Polsce (m.in. Kościół Chrześcijan Baptystów). Po 1989 roku pojawiły się ponadto nowe wspólnoty protestanckie, związki wyznaniowe i Kościoły, które zgodnie z Konstytucją mają prawo do autonomicznego kultywowania własnej religijności.

Prezentowana publikacja jubileuszowa to cenna pozycja w obliczu minionego Roku Reformacji, w czasie szczególnego zainteresowania ewangelikami, porządkująca najważniejszą wiedzę o obu wspólnotach. Książka może służyć wszystkim zainteresowanym ewangelicyzmem i współczesnym wizerunkiem Kościołów ewangelickich w Polsce. Będzie również zapewne cennym źródłem wiedzy o własnej wspólnotcie w konfesyjnym odbiorze.

² Biogramy zostały opracowane przez zespół autorów: dr hab. Jan Szturc, Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska, dr Ewa Józwiak i dr Rafał Leszczyński.

Książka została wydana w okazały sposób, jest bogato ilustrowana, wzbogacona o liczne wykresy i tabelaryczne zestawienia, drukowane szpaltowo teksty zostały przejrzysto rozdzielone, a na końcu zamieszczono kalendarium wydarzeń związanych z protestantyzmem oraz noty o autorach. Publikacja dostępna jest w wersji tradycyjnej, a także cyfrowej pod adresem: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5500/6/1/1/500_lat_reformacji_w_polsce.pdf.